

СРЕДЊОВЕКОВЉЕ И САВРЕМЕНОСТ У КРЕАТИВНОМ ДИЈАЛОГУ

(Ирена Шпадијер, *Живо средњовековље. Од рукописних књића до њокејних слика*, Београд: Карпос, 2025, стр. 247)

Ирена Шпадијер, редовни професор средњовековне књижевности на Филолошком факултету у Београду, истакнути је истраживач средњовековне књижевности и културе, са високим угледом у домаћој као и међународној научној заједници. Осим по темељним научним резултатима из своје основне дисциплине, она је препознатљива и по пространој ерудицији, интелектуалној радозналости као и одличној обавештености о различитим културним феноменима присутним у савременом друштву. Управо та ширина интересовања и отвореност за нова искуства подстакли су ауторку да се упусти у изазовно и врло захтевно испитивање рецепције средњег века. Већ и сам наслов књиге *Живо средњовековље*, указује на виталност и актуелност садржаја везаних за ту далеку епоху, док њен поднаслов, *Од рукописних књића до њокејних слика*, упућује на њен простран тематски оквир. Он пак обухвата неколико различитих, заокружених целина које су концептуално повезане, али се могу и самостално читати, као својеврсне „студије случаја“. У сваком случају, резултат ауторкиних прегнућа је ова изузетна књига, коју ће, уверени смо, са подједнаким занимањем читати професионални медијевисти, као и широки спектар заинтересованих појединаца.

Добро упућена у проблематику медијевализма као и постмодерне идеологије неомедијевализма, ауторка отпочиње своју расправу уводним, теоријски утемељеним разматрањем суштинских одлика средњовековља као политичког, друштвеног и културног феномена, чији темељни обрасци надилазе дату епоху (*Ушраћању за средњим веком*). Ову чињеницу ауторка исцрпно поткрепљује гледиштима релевантних историчара о хронолошким и просторним међама средњег века, а садржајности текста свакако доприноси и то што су разматрањем обухваћени како западни тако и источни свет средњег века, укључујући српске земље, као и однос хришћанске културе према другачијим традицијама.

Уместо да се приклони стандардним периодизацијама средњег века, Ирена Шпадијер поставља питање критеријума: „Шта је то по чему бисмо могли одредити да један историјски, културни, духовни а понајпре уметнички, односно, књижевни феномен припада управо средњем веку“? У ту сврху она се позива на гледишта историчара-класика, какви су Ернст Роберт Курцијус, Фернан Бродел и Жак ле Гоф, који су развили идеју о вишеслојном времену: кратко трајање односи се на политичка збивања, средње трајање на економске и друштвене промене, док такозвани феномени дугог трајања обухватају културне обрасце, менталитете и религијске представе. Жак ле Гоф понудио је срећну формулацију о „системима у лага-

ном кретању“, користећи термин „дуги, врло дуги средњи век, чије се темељне структуре лагано развијају од III па све до средине XIX века“. За поменути разма-трања важан је и појам „културног времена“. Он се односи на друштвене заједнице које различито вреднују и структурирају време: оне традиционалне често живе у „понављајућем“, цикличном времену, док се модерна друштва претежно засни-вају на идеји „линеарног“ времена, која неретко укључује концепт континуираног напретка. Ауторка с правом истиче да су поменути дискурси о дугом средњем веку и системима у лаганом кретању нарочито подстицајни за истраживаче исто-рије и културе на балканским просторима где су се, стицајем сложених историјских околности, дуго одржали менталитет, структуре и, нарочито, симболички свет својствен средњем веку.

Посебна целина књиге (*Књижевна уметност: рукописи*) посвећена је сред-њовековним рукописима. На жив и подстицајан начин И. Шпадијер упознаје чита-оца са битним аспектима средњовековне књижевности и писмености – са њиховом духовном основом и функцијом, схватањем оригиналности и ауторства, али, тако-ђе, са опипљивом, материјалном страном књижног стварања. У ту сврху изложено је обиље података о процесу настанка рукописа, материјалима и писањем прибору, о поступку писања и просторима у којима се оно одвијало. Ту су и релевантни, ве-ома занимљиви подаци о садржини средњовековних библиотека и профилу читалаца, односно наручилаца. Оживљавању света средњовековне књиге, чији су аутори највећим делом анонимни, посебно доприносе три есеја посвећена њеним одабра-ним протагонистима у српској средини: Теодору Граматику – лаику који је деловао у монашкој средини, Теодору, познатом као Инок из Далше – монаху који се нашао у световном окружењу, и Владиславу Граматику – световњаку који се професио-нално бавио писањем. У овим огледима И. Шпадијер је осветлила, на један рекли бисмо узбудљив начин, не само личне судбине поменутих писара, већ и околности, по правилу турбулентне и неизвесне, у којима су живели и деловали.

Посебан одељак књиге ауторка је посветила једном особеном и врло зани-мљивом феномену средњовековне писмености и културе – а то су индивидуалне, јединствене компилације текстова, које садрже такозвани *зборници нејосиђојаној сасишава*, односно, зборници настали по замисли наручиоца-појединца. Подробна анализа шест таквих зборника (од којих пет припада позном средњем веку, а један крају XVIII века) убедљиво је показала да је реч о уникатним делима, која непо-средно одражавају индивидуални укус, жеље или потребе наручиоца. Такав кон-цепт, незамислив након појаве штампе и масовне производње текстова, оживљен је, како сведочимо, у доба дигитализације, која је донела неслућене могућности индивидуалних креација, битно изменивши однос према метатексту, ауторству и схватању оригиналности. У томе Ирена Шпадијер, с dobrим разлогом, види једну од суштинских подударности двају удаљених и тако различитих епоха какви су средњовековље и наше доба.

Унутрашње, суштинске везе између средњовековне и савремене уметности без сумње чине проблемску окосницу ове књиге. За разумевање тог, веома сложеног односа, важно је имати у виду да средњи век представља епоху у којој су формули-сана нека од кључних питања уметности: однос материјалног и духовног, видљивог и невидљивог, симбола и стварности. Ту проблематику Шпадијер испитује у поглављу „*Несличне сличности*“: *ново и старо*. Она подсећа на то да уметнички токови XX и XXI века – авангарда, модерна, постмодерна – раскидају са нововеков-ном традицијом репродуковања видљиве стварности и теже симболичкој представи оног невидљивог, трансцедентног. Другим речима, модерни уметници оживљавају старе архетипове и парадигме у новим контекстима, доносећи решења и поступке

карактеристичне за средњовековну књижевност и уметност: стилизацију, редукцију, апстраховање, као и свеобухватну употребу топоса и симбола, као знакова који упућују на унутрашњу димензију ствари и појава. Ту су такође, наглашава ауторка, парадоксалност и антиномичност, као битна својства средњовековног начина мишљења као год и модерне уметности – у којој, као елементи јединствене целине, напоредо стоје лепо и ружно, духовно и материјално, апстрактно и конкретно. Овим својствима треба придружити и апофатику, такозвани негативни приступ, заснован на схватању да се Божија природа, будући несазнатљива, не може конкретно описати и да се истина налази изван речи и појмова, у тишини и унутрашњој визији. Та „празнина“, која говори више од речи или слике, као нека врста новог, секуларног мистицизма, дубоко прожима модерну визуелну, перформативну и музичку уметност, нудећи нам једно особено и дубоко духовно искуство.

У оквиру поменутог поглавља, посвећеног односу „новог и старог“, Ирена Шпадијер позабавила се одабраним делима филмске уметности, свакако најприсутнијег феномена модерног стваралаштва. Као осведочени љубитељ и одличан познавалац филма, ауторка је, у неколико изузетних есеја, понудила своје виђење тог креативног дијалога. Први оглед посвећен је филму *Осирво* руског редитеља Павла Лунгина (из 2006. г.), једном од најдубљих и најинтензивнијих остварења савремене православне кинематографије. Радња филма, врло једноставна, прати судбину човека који, након што је починио убиство, доспева у манастирић на пустом острву, смештен у суров, готово ванвремени амбијент руског севера, где потом годинама живи покушавајући да окаје свој грех. Ауторка убедљиво образлаже недвосмислену хагиографску структуру филма, тумачећи га као животопис једног светог подвижника чији лик, у духу средњовековне парадоксалности, спаја наизглед неспојиве особине – рђав карактер и поступке с једне стране, и светачку харизму с друге. Суштински мотив филма заправо је грешниково буђење душе и коначна катарза, задобијена кроз један дуготрајан и мучан процес покајања и испаштања. Тај процес је у свим битним аспектима налик методама средњовековне агонистике, која је свој врхунски израз добила у *Лесџивици* Јована Климакса. Кроз исту, медијевалну оптику, треба тумачити и основну поруку Лунгиновог филма – да нема грешника који се не може спасти покајањем и унутрашњим преображајем, али такође и бесконачном Божјом милошћу, оном која надилази људско разумевање. Најзад, ауторка не пропушта да нам укаже на визуелни језик филма, који је маестрално саображен идеји средњовековног пустињачког станишта. То је *locus horridus* – суров, пуст и опасан предео, права позорница аскетског подвига и борбе са сопственим демонима. Овде је у питању амбијент воденог пространства, дочараног готово монохроматском фотографијом, хладног колорита, помоћу кадрава који фокусирају основне природне елементе, попут воде, камена, или пак пламена. Једном речи, читава филмска естетика ту почива на начелима средњовековне духовности и иконичне перцепције стварности.

Са много сензибилитета и истраживачке акрибије Ирена Шпадијер се позабавила филмом *Савршени дани* (2023), ремек-делом немачког редитеља Вима Вендерса, чији је опус дао снажан печат европској и светској кинематографији у другој половини XX и првим деценијама XXI века. Она помно анализира наратив, музичку подлогу, визуелни идентитет и симболику овог необичног, у свим својим сегментима јапанског филма. У њему пратимо дванаест дана у животу главног јунака, чистача тоалета у Токију. Његову свакодневицу чини увек иста рутина, један ритуал који се, парадоксално, може разумети као нека врста секуларне литургије, односно, средњовековног монашког послушања. Главни јунак углавном ћути, а поезија тишине којом је обавијен снажно истиче његово дубоко унутрашње

спокојство. Маестрално развијајући ову, наизглед статичну причу, Вендерс нас постепено упознаје са њеним дубљим слојевима, показавши, на крају, да је тај и такав живот резултат слободне воље и свесног избора овог урбаног пустињака. Треба свакако указати на ауторкина сјајна, компаративна разматрања овог филма, и то са два становишта – будистичког погледа на свет и средњовековних схватања, пре свега оних из домена хришћанске аскетике. Наиме, битна компонента филма су будистичка религиозност и светоназори, као један од темеља јапанске културе, чији су средишњи појмови пролазност и празнина – она празнина која се задобија ослобађањем од свих врста зависности и опредмећене стварности. Тај концепт, истиче ауторка, има много сличности са идејом и праксом хришћанске аскетике, нарочито оне коју су упражњавали монаси исихасти. Заједнички им је, такође, виши смисао послушања и служења другима, што представља снажну поруку овог филма, нарочито актуелну у данашњем свету, у којем се вредност човека мери продуктивношћу, статусом или видљивошћу у јавном простору. Насупрот тим и таквим вредностима, Вендерс ствара лик човека чија је егзистенција дискретна, готово неприметна – аналогију има у хришћанском аскетском начелу самозатајивања – али човека са унутрашњом пуноћом постојања који, баш као средњовековни монах, обавља своју дужност као вид богослужења. У сваком случају, наслов који је ауторка дала свом есеју – *Оишцелник у велеграду* – погађа саму суштину филма. Његов главни јунак чини принципијелно исто што и хришћански подвижник који одлази у пустињу, с тим што он свој подвиг спроводи усред мегалополиса, у коме је створио сопствени сакрални простор.

У оквиру тематског блока посвећеног „покретним сликама“, посебну целину чине две ТВ серије Паола Сорентина, једног од најзанимљивих редитеља нашег доба, које ауторка с правом сврстава међу репрезентативна дела постмодернизма и постсекуларизма. То су *Млади њаја* (2016) и *Нови њаја* (2020). Закупљеност средњовековним парадигмама, наговештена већ у Сорентиновом ремек делу *Велика лејоџа* (2013. г.) дошла је у поменутим серијама до пуног изражаја. У њима се медијевалне теме и мотиви, какви су Божанска љубав, поимање греха, чудеса, светост и спасење, смештају у сложени контекст XXI века.

Младог папу Шпадијер тумачи као хагиографски лик – и то на један суштествен начин. Лени Белардо, односно Пије XIII је контроверзна, штавише субверзивна личност, нимало налик уобичајеним представама поглавара Римокатоличке цркве. С друге стране, он је усамљеник и аутентичан Божји изабраник, прави житијни јунак који се бори са искушењима, чини чудеса и бива препознат као светац. Ауторка с правом закључује да он, попут средњовековног свеца, није оличење врлина, допадљива личност прилагођена својој средини, већ жестоки борац за веру. Основну црту личности Младог папе чине мистични жар и бескомпромисни став када су у питању вера и служба Господу. Пројектован у раван институционалног, тај папа својом строгом и непоколебљивом линијом власти тежи да оснажи црквену хијерархију и поврати чврст поредак, изгубљен у модерном свету. У функцији те идеје Сорентино је развио и особену иконографију и раскошан визуелни језик на који се ауторка посебно осврће. Свако појављивање Ленија Беларда у блиставо белом папском оделу у контрасту је са затамњеним, муклим амбијентима. Тај однос светлости и таме, као особен мотив средњовековне мистике, чини да папина појава, у тишини или праћена пажљиво одабраном музичком позадином, има дејство епифаније.

За разлику од Младог папе, који је мистични подвижник, Нови папа није житијни јунак. Јован Павле III је декадентни енглески аристократа са трауматичним наслеђем прошлости и протагониста је такозваног „средњег пута“, који треба

да помири истинску веру и земаљско бивствовање, по могућности испуњено срећом. Док се епизоде *Млагої љаїе* углавном одигравају унутар ватиканских зидина, у *Новом љаїи* – како то ауторка добро запажа – оне су смештене у амбијенте какви су енглески двораци, *chalet* у алпима, а нарочито, у просторе Венеције који, осим неупоредиве визуелне раскоши, поседују и снажне симболичне слојеве. Ти призори као да оживљавају средњовековну теорију *splendor formae*, идеју да је лепота облика видљиви знак божанског. У тој функцији се у обе серије појављују раскошни ентеријери, литургијске одежде, слике и архитектура, један материјални свет што постаје блистави застор, иза којег се наслућује онај онострани. Увођење спољног света у наратив *Нової љаїе*, наглашава ауторка, огледа се и у приказу актуелних догађаја, пре свега исламског тероризма, питања хомосексуалности, скандала који потресају Римокатоличку цркву. Ту је и плејада изванредно профилисаних, упечатљивих ликова, чији животи, како ауторка с правом истиче, рефлектују велику сорентиновску тему, а то је љубав, у свим својим манифестацијама – као потпуна посвећеност, као одрицање, као недостатак или пак дужност. Ту апсолутну љубав, у завршници серије, доводи у питање управо њен највећи заговорник Млади папа – након ужасног искуства које доживљава са исламским, а потом и хришћанским фанатизмом – због чега се, коначно, опредељује за „средњи пут“. Тиме он, међутим, престаје да буде средњовековни јунак или, да цитирамо ауторку, он „деконструише сопствени хагиографски лик, постаје отворен за другачија искуства и постаје човек модерне осећајности – светитељ XXI века“.

Своја размишљања и тумачења И. Шпадијер је заокружила у завршном поглављу књиге, пригодно насловљеном као *Пронађено средњовековље*. Ту су, садржајно и прегледно, размотрени различити наративи о средњовековљу, настајали током познијих историјских епоха, све до нашег доба. Истичући у први план незаобилазне радове Умберта Ека, ауторка издваја, са сувереним и прецизним увидом у проблематику, нарочито вредне доприносе „откривању“ средњег века – у култури Западне Европе, Византије, као и српских земаља. Ипак, нарочито подстицајни су они закључци који се тичу суштинских, смисаоних веза савремене уметности и средњовековља, односно, њихових бројних заједничких парадигми. У том смислу, упечатљива и за размишљање подстицајна је сама завршница књиге, где се ауторка, нимало случајно, усредсређује на појмове *сйраха* и *наге*. Ево шта она каже: „Ти појмови, који говоре о заинтересованости човека за сопствену будућност, задобијају у хришћанству, а то значи у целокупној каснијој историји великог дела човечанства, веома важно место. А има ли бољег периода, за илустрацију те егзистенцијалне стрепње савременог човека од средњовековног доба, које у себи садржи – у једној врсти равнотеже, али и узнемирујуће напетости – и високе домете цивилизације и страхоте и суровости варварства“.

Доиста, та и слична размишљања добијају у наше време неслућени замах и актуелност, дотичући неке од најосетљивијих, егзистенцијалних дилема савременог човека. Таква су исконска питања о љубави, греху и покајању, вери и духовности, ауторитету, харизми и моћи, идентитету и смислу постојања. Она се током повести увек изнова постављају, али сада у једном добу које је изгубило цивилизацијско упориште и додир са сакралним – средишњом категоријом медијевадног погледа на свет. Једнако подстицајно је и преиспитивање увреженог, нововековног гледишта, о правoliniјалном току времена и човековом континуираном прогресу у ходу историје, потпуно туђе средњовековном светоназору. Јарко осветливши и онај реални као и чудесни свет средњег века, књига Ирене Шпадијер на најбољи начин разбија стереотипе о том тако амбивалентном повесном раздобљу за које се, и даље упорно, везују поједностављене и углавном негативне асоцијације. Ово

дело изузетно је не само по својој надаре занимљивој садржини, научној акрибији и неспорном књижевном таленту са којом је она обрађена, већ и по томе што „велике теме“ модерне медијевистике укључује у промишљање наше сопствене, узбудљиве и неизвесне стварности.

Др Даница Појовић
Научни саветник (у пензији)
Балканолошки институт САНУ
dama.porovic@yahoo.com

UDC 930.85"04/14"(049.32)
73/75"04/14"(049.32)

Примљен: 24. фебруара 2026. године
Прихваћен: 24. јуна 2026. године

КРЕАТИВНА СИНТЕЗА ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

– Пред новим издањем *Историје дубровачке књижевности* –

(Злата Бојовић, *Историја дубровачке књижевности* (прир. Бранко Летић),
Антологијска едиција ДЕСЕТ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, књига 185,
Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2025, стр. 346)

Издање *Историје дубровачке књижевности*, академика проф. др Злате Бојовић, у XVI колу едиције Десет векова српске књижевности Издавачког центра Матице српске, представља „синтезу свеукупне књижевности старог Дубровника – од уводних основа у средњем веку, богатог стваралаштва у епохама хуманизма, ренесансе и барока, до свршетка у епоси просвећености – која у свом развојном луку прати историју Дубровачке републике од њеног политичког и економског успона половином 15. века па све до њеног пада 1808. године“. Наведени цитат презет је из уводне студије приређивача рукописа, академика, проф. др Бранка Летића (под насловом „Велика синтеза дубровачке књижевности“), у којој су на примјеран начин представљене свеукупне вриједности овога дјела. Након тога, у ово издање је уврштен интегрални текст *Историје дубровачке књижевности*, на основу употређивања првог издања из 2014. године у редовном колу Српске књижевне задруге (књига 711), као и текстолошких уједначавања са поновљеним другим (2015) и трећим издањем (2019) у „дивот опреми“ код истог издавача, тако да је у овој едицији књига практично објављена према овом трећем наведеном издању Српске књижевне задруге. У међувремену је 2017. године урађено и четврто и то преведено издање ове књиге на руски језик (Белград–Москва–Тјумен–Воронеж, преводилац Иван Пријма). Најновије Матицино или пето издање *Историје дубровачке књижевности* у складу са уређивачким стандардима Едиције сачињено је из више пратећих текстова, као што су „Белешка о писцу“, „О овоме издању“, приређивачке напомене, као и из репрезентативног текста написаног о овој књизи, аутора проф. др Славка Петаковића, „Кристализација искуства и традиције“.

Издање *Историје дубровачке књижевности*, академика проф. др Злате Бојовић, представља велико финале српске науке о књижевности и посебно књижевне